

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बालकृष्ण ढकाल
फैसला

मुद्दा नं. ०७४-CI-०९८२

सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजना, विराटनगरको तर्फबाट कुन्जन भक्त श्रेष्ठ --- १ पुनरावेदक
प्रतिवादी
विरुद्ध
लोकनाथको छोरा सुनसरी जिल्ला, सुनसरी सिंगिया गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने प्रत्यर्था
देवी प्रसाद गेलाल ----- १ वादी

मुद्दा: हर्जाना दिलाई पाउँ।

शुरु तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री विदुर विक्रम थापा
उच्च अदालत विराटनगर।
फैसला मिति:- २०७४।०२।०८

न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य

१. जिल्ला सुनसरी, भादगाउँ सिनवारी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) कि.नं. १०१ की ०-१-५ जग्गा मेरो तिरो दर्ता भोगको हुँदा इटाको पक्की कम्पाउण्ड पर्खाल लगाई पक्की भुई तल्ला र प्रथम तल्ला सहितको १४४० वर्गफुटको घर २०६४ सालमा निर्माण सम्पन्न गरी भोग गरी आएको थिएँ। सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाको मुल नहर अतिक्रमण गरी घर बसोबास गरेकाहरुलाई हटाउने भन्ने चर्चा चलेकोमा मैले नहरको जग्गा अतिक्रमण गरी घर, पर्खाल निर्माण नगरेको हुँदा अन्यथा होला भनी कल्पना गरेको थिएन। मिति २०७१।०३।०३ मा उक्त योजनाको मुल नहर छेउछाउका घर बस्तीहरु हटाउने क्रममा मेरो घर छेउछाउका मुल नहर अतिक्रमण गरी घरबास गरेका बस्तीहरु हटाउँदै आउँदा दिनको अन्दाजी २:०० बजे देखि करिब १ $\frac{1}{2}$ घण्टा लगाएर मेरो बसोबास भएको घरसमेत भत्काई मेरो बसोबास रहेको घर, कम्पाउण्ड वाल, रुख विरुवा, सब्जी बालीसमेत भत्काउन लागेको देखि किन यसो गरेको भन्दा विपक्षी प्रहरी कार्यालयका

हतियार सहितका प्रहरी तैनाथ, गरी बोलन, सामान निकालनसमेत नदिई भत्काई मेरो घरजग्गा नगर क्षेत्रमा पर्दैन, मेरो नम्बरी जग्गा हो भनी त्यँहा उपस्थित कर्मचारी र प्रहरीहरुलाई भन्दा कुनै कुरा सुन्न, बुझ्न नचाही मोरड, सुनसरी सबै तिरको भत्काइएकोले यो पनि भत्काउछौं भनी सरकारी पदको दम्भ र दुरुपयोग गरी भत्काउने काम भयो। सुनसरी मोरड सिंचाई योजनाको लागि २०१७ साल देखि जग्गा अधिग्रहण गरी मुल नहरको चौडाई २७० फिट कायम गरिएको रहेछ। जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ बमोजिम सुनसरी जिल्लामा २०२४/०२५ सालमा सर्भे नापी दर्ता भएको र नहरमा नपरेको प्रष्टै देखिन आई मैले जग्गा खरिद गरेको हो। नहरको दक्षिण साईडबाट चतरा जाने सडक रहेको सो भन्दा दक्षिणमा मेरो घरजग्गा हुनाले नहरमा नपर्ने प्रष्टै छ। क्षतिपूर्ति ऐन, २०१९ र अचल सम्पत्ति अधिग्रहण ऐन, २०१३ बमोजिम कुनै सरकारी निकायबाट अधिग्रहण नगरिएको, मेरो निजी हक भोग दर्तामा रहेको घरजग्गा भत्काई नोक्सान पारी दिएबाट घर बनाउँदा लागेको ईटा, सिमेन्ट, रड, इयाल ढोका, स्टील रेलिङ्ग, सटर, किचन टायल, रंगरोगन, बाईरिङ्ग, धाराको सामान, मिस्त्री खर्च, पर्खालको खर्च, घर भित्रको पलड, सोफा, किचेनको सामान, सिरक, डस्ना आदि समेत मेरो रु.५९,९७,०००।- को नोक्सानी भएको छ। त्यसमा रुखपात, बाली र अन्य सानातीना सरसामान समावेश गरिएको छैन। मेरो निजी दर्ता तिरोको जग्गामा मैले बनाएको घर भत्काई नोक्सान पारीदिई नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ द्वारा संरक्षित सम्पत्तिको अहरणीय हकमा ठाडै हस्तक्षेप गरेको हुँदा ऐ. ऐनको दफा १९ बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा गर्ने बारेको सूचना विपक्षीहरुलाई दिई तोकिएको अवधि २ महिनासम्म पनि विपक्षीहरुबाट कुनै सुनुवाई र हर्जाना दिने काम नभएको हुँदा प्रस्तुत फिराद गर्न आएको छुँ। मेरो सम्पत्ती नोक्सान पार्न उतिकै जिम्मेवार भएका र सो कार्य विपक्षी सुनसरी मोरड सिंचाई योजना र यसको शाखाको खातिरमा अन्य विपक्षी कार्यालय, अधिकारीहरुले संयुक्त रुपमा नीतिगत, कार्यगत र कार्यालयगत रुपमा सघाउ गरी नोक्सान गरेको हुँदा मुल कारणी प्रत्यर्थी सुनसरी मोरड सिंचाई आयोजनाबाट हर्जाना रु.५९,९७,०००।-, कोर्ट फी एवं मुद्दा गर्दा लागेको खर्चसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेतको देवी प्रसाद गेलालले शुरू उच्च अदालत विराटनगर समक्ष पेश गरेको फिरादपत्र।

२. नेपाल सरकार, सिंचाई मन्त्रालयको के कुन काम, कारवाही वा निर्णयबाट वादीको जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता भएको वा निजको कानून प्रदत्त हकमा के कसरी आघात परेको हो? भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा वादीले आफ्नो फिराद बेहोरामा उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा यस मन्त्रालय उपर फिराद दिनुपर्ने होइन। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ मा नेपाल सरकारले कुनै सार्वजनिक कामको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्न आवश्यक ठहराएमा यस ऐन बमोजिम मुआब्जा दिने गरी जुनसुकै ठाउँको जतिसुकै जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था छ। ऐ. ऐनको दफा ७ को उपदफा १ मा दफा ६ बमोजिम

बाली, रुख, पर्खाल आदि काटेको वा भत्काए बापतको नोक्सानीका लागि र माटो ढुङ्गा झिक्दा, खाडल खन्दा वा बोरिङ्ग गर्दा नोक्सानी भएमा सो बापत क्षतिपूर्ति दिने छ भन्ने र सोही दफाको उपदफा २ मा उपदफा १ बमोजिम क्षतिपूर्तिको रकम प्रारम्भिक कारवाही चलाउने अधिकारीले निर्धारण गरी सरोकारवाला व्यक्तिलाई दिनेछ भनी तथा सोही दफाको उपदफा ३ मा उपदफा २ बमोजिम निर्धारण गरिएको क्षतिपूर्तिमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले क्षतिपूर्ति निर्धारण भएको मितिले १५ दिन भित्र प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष उजुर गर्न सक्नेछ र त्यस्तोमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको निर्णय अन्तिम हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। मेरो घर पर्खाल भत्काई नोक्सान पारेको हुँदा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ बमोजिम क्षतिपूर्ति दिलाई पाउँ भन्ने दावी छ सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायको लिखित जवाफबाट नै स्पष्ट हुने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेतको नेपाल सरकार, सिंचाई मन्त्रालयको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगर समक्ष पेश गरेको प्रतिउत्तरपत्र।

३. सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनाको चतरा नहरमा बनाइएका घर टहरा हटाउने कार्य भइरहेको हुँदा सुरक्षाकर्मी परिचालन गरी दिने भन्ने आयोजनाको पत्र प्राप्त भएको थियो। सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनाले नहरको जग्गामा अतिक्रमण गरी बनाएका घर टहराहरु भत्काउदाको अवस्थामा कुनै अप्रिय घटना हुन नदिनका लागि यस कार्यालयबाट शान्ति सुरक्षालाई मध्यनजर गरी शान्ति सुरक्षा गर्नेसम्मको कार्य गरेको हो। यस कार्यालय उपर हर्जना दिलाई पाउँ भनी दिएको फिराद खारेज योग्य हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुनसरीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगर समक्ष पेश गरेको प्रतिउत्तर पत्र।

४. नेपाल सरकारले संविधान तथा कानूनको परिपालन गरी, गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारको सम्मान, संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ मा नेपाल सरकारले कुनै सार्वजनिक कामको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्न आवश्यक ठहराएमा यस ऐन बमोजिम मुआब्जा दिने गरी जुनसुकै ठाउँको जतिसुकै जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था छ। ऐ.ऐनको दफा ७ को उपदफा १ मा दफा ६ बमोजिम बाली, रुख, पर्खाल आदि काटेको वा भत्काए बापतको नोक्सानीको लागि र माटो ढुङ्गा झिक्दा, खाडल खन्दा वा बोरिङ्ग गर्दा नोक्सानी भएमा सो बापत क्षतिपूर्ति दिने छ। सोही दफाको उपदफा २ मा उपदफा १ बमोजिम क्षतिपूर्तिको रकम प्रारम्भिक कारवाही चलाउने अधिकारीले निर्धारण गरी सरोकारवाला व्यक्तिलाई दिनेछ भने सोही दफाको उपदफा ३ मा उपदफा २ बमोजिम निर्धारण गरिएको क्षतिपूर्तिमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले क्षतिपूर्ति निर्धारण भएको मितिले १५ दिन भित्र प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष उजुर गर्न सक्नेछ र त्यस्तोमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको निर्णय अन्तिम हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था

रहेको छ। मेरो घर पर्खाल भत्काई नोकसान पारेको हुँदा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १८ बमोजिम क्षतिपूर्ति दिलाई पाउँ भन्ने दावी छ सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायको लिखित जवाफबाट नै स्पष्ट हुने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेतको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, काठमाडौंको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगर समक्ष पेश गरेको प्रतिउत्तरपत्र।

५. सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना अन्तर्गतको नहर कम्पाण्ड क्षेत्र विस्तार गर्न जग्गा आवश्यक भै आ.व.२०३६/०३७ मा विभिन्न जग्गाको अधिग्रहण कानून बमोजिम भयो। जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीले जग्गा अधिग्रहणबाट प्राप्त गरी मिति २०३७।११।२६ च.नं. २४२६ को पत्रमा संलग्न जग्गाको लगतमा यो दावीको ज.वि. ०-१-२ जग्गा अधिग्रहणमा परेको देखिन्छ। ती जग्गाको अधिग्रहणको लागि आवश्यक पर्ने रकम सिंचाई तथा जलवायु विभागबाट निकास भै जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीलाई मिति २०३८।०४।३० च.नं.मु.२७ बाट हस्तान्तरण भै जग्गा अधिग्रहण गर्ने र मुआब्जा वितरण गर्ने सम्बन्धी कार्य जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीबाट भएकोले तत् सम्बन्धी श्रेस्ता सोही कार्यालयमा छ। यसरी जग्गाको अधिग्रहण पश्चात् जग्गा आयोजनालाई हस्तान्तरण भएको र जग्गाको श्रेस्ता अद्यावधिक गर्न मालपोत कार्यालय, सुनसरीलाई लेखि गैसकेको अवस्थामा जग्गामा व्यक्तिको हक समाप्त भै जग्गा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा आइसकेको हो। यसरी जग्गाको स्वामित्व नेपाल सरकारको नाममा आइसकेको हुँदा सो जग्गामा विपक्षीको कुनै पनि हकदैया नरहने निश्चित छ। यस्तो जग्गामा विपक्षीले लगानी गरी घर, पर्खाल बनाउनु वा सामान राख्नु अतिक्रमण हो। जग्गामा विपक्षीको कानूनी हक अधिकार नै नहुँदा फिराद दावी खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेतको सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना, विराटनगर, मोरङको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगर समक्ष पेश गरेको प्रतिउत्तरपत्र।

६. चतरा नहरमा बनाइएका घर टहरा हटाउने कार्य भइरहेको हुँदा सो कार्यमा आवश्यक सहयोग तथा शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउन अनुरोध साथै थप मद्दत आवश्यक परेमा समय मै माग गर्नुहुन भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुनसरीको क्र.सं. ९६६ को प्रहरी संचार प्राप्त हुन आएको थियो। सोही आदेशानुसार उक्त कार्यमा कुनै अप्रिय घटना हुन नदिनका लागि यस कार्यालयबाट शान्ति सुरक्षालाई मध्यनजर राखी शान्ति सुरक्षा गर्नेसम्मको कार्य गरेको हो। यस कार्यालयबाट कसैको घर टहराहरु भत्काउने कार्य नभएको हुदा यस कार्यालयससमेत उपर हर्जना दिलाई पाउँ भनी दायर गरेको प्रस्तुत फिराद खारेज योग्य हुँदा, खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेतको ईलाका प्रहरी कार्यालय, पकली, सुनसरीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगर समक्ष पेश गरेको प्रतिउत्तर पत्र।

७. प्रतिवादी सिंचाई विभाग, काठमाडौंको म्याद मिति २०७१।११।१९ मा र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको म्याद मिति २०७१।०७।२१ मा तामेल भएकोमा

प्रतिउत्तर नफिराई शुरू म्यादै गुजारी बसेको। प्रतिवादी सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाका योजना प्रमुख महाजन यादवको म्याद मिति २०७१।०८।०२ मा तामेल भएकोमा निज उमेर हदका कारण अनिवार्य अबकाश भएको भनी र ऐ.का सिनियर डिभिजन इन्जिनियर रमेश बस्नेतका नाउँको म्याद मिति २०७१।०८।०२ मा तामेल भएकोमा निज सिंचाई विभाग, काठमाडौं सरुवा हुनुभएको भनी ऐ. आयोजनाबाट फिर्ता भएको। सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना, शाखा कार्यालय, झुम्का-र ऐ.का प्रमुखका नाउँको म्याद उक्त कार्यालय नभएको भन्ने बेहोरा म्यादमा उल्लेख भई प्राप्त भएको।

८. जिल्ला सुनसरी, भादगाउँ सिनुवारी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) कि.नं. १०१ को जग्गा सर्वे नापीको के कुन कित्ता नं. बाट के बेहोराले कित्ताकाट भई नयाँ कि.नं. कायम भएको हो? उक्त कि.नं. को जग्गा सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनाका लागि अधिग्रहणमा परेको जग्गा हो होईन? जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको मिति २०३७।११।२६ च.नं.२४२६ को बोधार्थ पत्रानुसार जग्गाको स्वामित्व सारिएको र लगत कट्टा गरिएको छ, छैन? सो को जवाफ र स्वेस्ताको उतारसमेत झिकाउनु र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको मिति २०३७।११।२६ च.नं.२४२६ तथा मिति २०३७।०३।०१ च.नं. ३७३६ को पत्रबाट सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनालाई लेखी पठाएको पत्रसाथ संलग्न लगतमा उल्लिखित जग्गा अधिग्रहण गरी प्राप्त गर्न जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम प्रारम्भिक कारवाही पश्चात गरेका काम कारवाही तथा मुआब्जा वितरण गरेको भए सो सम्बन्धी विवरण सहितको फाइल जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीबाट झिकाउनु भन्ने शुरू पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०७२।०२।१८ मा भएको आदेश।
९. पुनरावेदन अदालतको आदेश बमोजिम मालपोत कार्यालय, सुनसरीको च.नं. १८२४८ मिति २०७२।०२।३२ को पत्र मार्फत जवाफ र कि.नं. १०१ को जग्गाको दर्ता स्वेस्ता उतार प्राप्त भई शुरू मिसिल सामेल रहेको।
१०. शुरू पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०७२।०२।१८ मा भएको आदेश बमोजिमको जवाफ र फाइल जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीबाट प्राप्त भएको नदेखिदा यथाशिघ्र उक्त फाइल पठाउन वा फाइल पठाउन नसकिने भएमा के कुन कारणले नसकिएको हो, सो समेतको कारण खुलाई जवाफ पठाउनु भनी उक्त मिति २०७२।०२।१८ को आदेशको प्रतिलिपीसमेत साथै राखी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीका प्रमुख जिल्ला अधिकारीका नाममा पत्राचार गरी फाइल वा जवाफ मगाउनु भनी शुरू पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०७२।०९।२८ मा भएको आदेश।
११. सुनसरी जिल्ला भादगाउँ सिनुवारी गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) कि.नं. १०१, ८८१, ८८०, १०५७, १०९३, १३४७, १३५०, २७०६, ३१४९ ऐ.वडा नं. ६(क) कि.नं.२४८ र २५७ ऐ. सिगिया गा.वि.स. वडा नं. ३(क) कि.नं. ८०० र ८०२ का जग्गाहरु साबिक कुन-कुन कित्ताबाट कुन-कुन कित्ता कायम हुँदै हाल के-कुन कित्ता नं. कायम

भएको हो सो प्रष्ट देखिने बुझिने प्लट रजिष्टरको प्रतिलिपि र उल्लेखित जग्गाहरुको सर्भे नापी भएको साबिक कित्ताहरुको फिल्डबुकको प्रतिलिपि नापी शाखा कार्यालय सुनसरीबाट झिकाउनु तथा मुआब्जा वितरण गरेको विवरण रेकर्ड जिल्ला प्रशासन कार्यालयले खोजतलास गर्दा फेला नपरी सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजना, विराटनगरसँग माग गरिएको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको च.नं. ४०८३ मिति २०७२।११।१९ को पत्रबाट देखिँदा उक्त मुआब्जा वितरण गरेको रेकर्ड जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीमा छ वा सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजना, विराटनगरमा छ वा के कुन निकाय/कार्यालयमा छ? खोजतलास गरी यथाशिघ्र उपलब्ध गराउनु भनी उक्त दुबै कार्यालयहरुमा पत्राचार गरी यथाशिघ्र रेकर्ड विवरण माग गर्नु भनी शुरु पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०७२।१२।२४ मा भएको आदेश।

१२. कि.नं. ८८०, ८८१ र १०५७ को प्लट रजिष्टर पुरानो भै जीर्ण भएकोले पठाउन नसकिएको, माग भएको अन्य कित्ता जग्गाको प्लट रजिष्टर र फिल्डबुकको प्रतिलिपि यसै पत्रसाथ संलग्न गरी पठाइएको छ भन्ने समेतको नापी कार्यालय इनरुवा, सुनसरीबाट च.नं. १४९५ मिति २०७३।०१।१० को पत्रबाट जवाफ प्राप्त भई शुरु मिसिल सामेल रहेको।

१३. नहर अतिक्रमण हटाउनु पूर्व सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाले नक्सांकन गरेको भन्ने योजनाको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीले बहसको क्रममा उल्लेख गर्नु भएको हुँदा सो नक्सांकन सक्कलै मगाउनु र निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेको जग्गाको भौगोलिक अवस्थिति, अवस्था, चौहादी र भोगसमेत खुल्ने गरी अ.ब.१७१ नं. बमोजिम नाप नक्सा गर्नु भनी शुरु तत्कालीन पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०७३।०४।०२ मा भएको आदेश र शुरु उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७३।०९।०५ मा स्थलगत नाप नक्सा भई मुचुल्का शुरु मिसिल सामेल रहेको।

१४. वादी मदन कुमार चौधरी र श्याम बाबु आचार्यले छुट्टै सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना समेतका उपर शुरु पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा दायर गरेको निषेधाज्ञा क्रमशः मिति २०७०।०९।२९ र मिति २०७०।११।१२ मा फैसला भएको भनी वादीहरुले नक्सा मुचुल्कामा समेत प्रतिक्रिया जनाएको देखिँदा सो निषेधाज्ञा मुद्दा प्रस्तुत मुद्दामा साथै राखी पेश गर्नु। वादी देवी प्रसाद गेलालको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला सुनसरी, भादगाउँ सिनुवारी (भा.सि.) गा.वि.स. वडा नं. ५(ख) कि.नं. १०१ को ज.वि. ०-१-५ जग्गा योजनाको कमाण्ड क्षेत्र विस्तार गर्ने क्रममा आ.व. ०३६/०३७ मिति २०३७।११।२६ च.नं. २४२६ को पत्रबाट उक्त जग्गा अधिग्रहण भएको देखिन्छ भनी सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाको प.स. ०७२/०७३ च.नं. ५२५ मिति २०७३।०२।२४ को पत्रबाट देखिन्छ। सोही पत्रमा उक्त जग्गा अधिग्रहणका लागि आवश्यक पर्ने रकम सिंचाई तथा जलवायु विज्ञान विभागबाट निकास भएको भन्नेसमेत

देखिंदा सो पत्रको प्रतिलिपीसहित यो आदेशको प्रतिलिपीसमेत साथै राखी साबिक जलवायु विज्ञान विभाग हालको सिंचाई विभाग, जावलाखेल, ललितपुरबाट जग्गा अधिग्रहण बापत मुआब्जा दिनको लागि सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाका नाउँमा रकम निकास भएको हो होइन। भए के कति रकम निकास भएको हो? सोसमेत स्पष्ट हुने गरी भए उल्लेखित जग्गासमेत सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना भित्र पर्ने जग्गाको मुआब्जासँग सम्बन्धित आ.व. ०३६/०३७ को आर्थिक श्रेस्ताको प्रमाणित प्रतिसमेत सम्बन्धित निकायबाट झिकाई पेश गर्नु भनी सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनालाई लेखि पठाउनु। २०७१-FJ-००१५, ०७१-FJ-००१६, ०७१-FJ-००१७, ०७१-FJ-००१८ र ०७१-FJ-००१९ मुद्दाहरू लगाउमा राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने उच्च अदालत विराटनगरको मिति २०७३।११।०९ को आदेश।

१५. प्रस्तुत विषयमा तहाँ सम्मानित उच्च अदालत विराटनगर मोरङको मिति २०७३।११।१० च.नं. ८०५७ को पत्र प्राप्त भई बेहोरा अवगत भयो। सो सम्बन्धमा साबिक जलवायु विज्ञान विभागबाट जग्गा अधिग्रहण बापत मुआब्जा वितरण कार्यका लागि प.स.ज.अ. क ७ सि.नं. १२५/०३७/३८ मिति २०३८।०३।२४ मा मुल नहर विस्तारका लागि १९८-३-१० ३/४ क्षेत्रफलको प्रति विगाहाको रु.१६,०००।- का दरले जम्मा रु.३०,३०,४१०।- रकम यस योजनाका नाममा निकास भएको र यस योजनाको प.स. च.नं. को अ.क. १/०३८/०३९ मिति २०३८।०४।३० मा आर्थिक शाखा सु.मो.सि.यो. ले जिल्ला कार्यालय, सुनसरीमा निकास रकम हस्तान्तरण गरी दिनेतर्फ कारवाही अगाडि बढाउन निर्देशनानुसार अनुरोध छ भनी पत्र पठाएको देखिन्छ। मुआब्जासँग सम्बन्धित आ.व. ०३६/०३७ देखि मिति २०४५ साल पौष मसान्तसम्म जग्गा अधिग्रहण सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारोबार जिल्ला कार्यालय, सुनसरीबाट भए गरेकोले सो समयको आर्थिक श्रेस्ता यस योजनामा नभएको बेहोरा अनुरोध छ भन्ने सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनाको मिति २०७३।१२।१४ को जवाफ।

१६. निवेदकहरूले निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएको कि.नं. १०१, २४८, २५७, ८००, ८०२, ८८०, ८८१, १३४७, १०९३, १३५०, १०५७, २७०६, ३१४९ समेतका जग्गाहरू साबिक कुन कित्ताबाट कित्ताकाट हुँदै हालको कित्ता नं. कायम हुन आएको भन्ने मालपोत कार्यालय, सुनसरीबाट जवाफ मगाउने। उक्त कित्ता जग्गाहरू सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाको नहरबाट कति दुरीमा छन भन्ने नापी कार्यालय, सुनसरीबाट जवाफ मगाउने भन्ने उच्च अदालत विराटनगरको मिति २०७४।०१।११ गतेको आदेशअनुसार नापी कार्यालयको च.नं. १४७ मिति २०७४।०१।१९ गतेको जवाफ शुरु मिसिल सामेल रहेको।

१७. नागरिकको अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम जग्गा प्राप्त गर्ने सम्बन्धी प्रारम्भिक कारवाही, नोकसानी बापत दिइने क्षतिपूर्ति, जग्गा प्राप्ति गर्ने कुराको सूचना जस्ता कुराहरुको मापदण्ड पुरा गरेको हुनु पर्दछ। नागरिकको अचल सम्पत्तिको श्रेस्ता राख्ने मालपोत कार्यालय, सुनसरीको मिति २०७४।१।१९ को पत्रले निवेदन दावीको जग्गा नेपाल सरकारको नाममा नरही निवेदन दावीको जग्गा निवेदककै नाममा कायम रहेको देखिन आउछ भने राज्यले अहिलेको अवस्थासम्म उक्त जग्गाको करको रूपमा लिने मालपोतसमेत लिदै आएको देखिन्छ। सम्पत्ति भनेको आफ्नो नाममा दर्ता रहने, आफूले निर्वाध रूपमा भोग गर्न पाउने र आफ्नो इच्छा बमोजिम हक हस्तान्तरण गर्न पाउने हो। निवेदन दावीको जग्गा निवेदकको दर्ताको भोगको र कुनै पनि निकायबाट कुनै बेहोराले रोकछेक नरहेको देखिन्छ। निवेदन दावीको जग्गामा दावी बमोजिमको घर थिएन वा सो घर भत्काएको होइन भनी सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनाले भन्न सकेकोसमेत देखिदैन। नहर विस्तार कार्यमा जग्गा अधिग्रहण गर्न जग्गाको मूल्य निर्धारण समितिको मिति २०३७।११।१२ को बैठकले भादगाउँ सिनुवारी गा.पं., खनार गा.पं. मा पूर्व पश्चिम राजमार्ग सडक देखि पूर्व ३०० मिटर पश्चिम ३०० मिटर नहरको दुवै भागको जग्गा बाहेक अरु जग्गाको मूल्य निर्धारण गरेको छ। नापी कार्यालय, सुनसरीको मिति २०७४।०१।१९ को पत्रले निवेदकको जग्गा नहरको भागबाट ३०० मिटर भित्रै पर्ने देखिन्छ। मिति २०३७।११।१२ मा निवेदकको जग्गाको मूल्य निर्धारण गरेको भन्दा जग्गा प्राप्ति ऐनको सम्पूर्ण प्रकृया पुरा गरी मिति २०३७।११।२६ मा जग्गा हस्तान्तरणको लागि पत्र पठाउन सकिने अवस्थासमेत नदेखिदा निवेदन दावीको जग्गा निवेदकको हकभोग स्वामित्वको देखिदा निवेदकले आफ्नो हकभोगको जग्गामा निर्माण गरेको घर निवेदकको इच्छा विपरित विपक्षीहरुले भत्काएको देखिदा निवेदकको घर भत्काएबाट निवेदकलाई पर्न गएको क्षतिपूर्ति निवेदकले फिरादमा खुलाएको घर तथा कम्पाउण्ड वालसमेत बनाउँदा लागेको खर्च रु.५०,९१,२५०।- विपक्षी सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजना समेतबाट भराई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको उच्च अदालत विराटनगरको मिति २०७४।०२।०८ को फैसला।

१८. नहरको लागि जग्गा अधिग्रहण भएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको च.नं. २४२६ मिति २०३७।११।२६ को पत्रसाथ अधिग्रहित जग्गाको २० पाने लगत साथै राखी यस योजनालाई लेखी आएकोमा सोही मितिदेखि यस योजनालाई हस्तान्तरण भैसकेकोले जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम अधिग्रहण भएको छैन भन्न मिल्दैन। उक्त जग्गा अधिग्रहण गरी यस योजनालाई हस्तान्तरण गरेको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको पत्र उपर साबिक धनी लगायत कसैबाट उत्प्रेषण लगायत कुनै उजुर नपरी सो पत्र र सो लगत अन्तिम भै बसेकोले अहिले आएर यो मुद्दाको रोहबाट सो अधिग्रहण, सो पत्र र सो लगतलाई निष्कृत्य बनाउने गरी फैसला गर्न मिल्दैन। जग्गा प्राप्ति ऐन,

२०३४ को दफा २२ र २३ बमोजिम धनीको लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको स्वामित्वको लगत कायम गरिदिन अधिग्रहण गर्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीले उक्त च.नं. २४२६ मिति २०३७।११।२६ को पत्रको बोधार्थ मालपोत कार्यालय, सुनसरीलाई दिएकोमा त्यस्तो जग्गाको स्वामित्व नेपाल सरकारमा सर्छ। मालपोत कार्यालय, सुनसरीले सो बमोजिम आफ्नो श्रेस्ता अघ्यावधिक गर्नुपर्ने उक्त कानूनी काम पूरा गर्न बाँकी नै छ। त्यसरी लगत अघ्यावधिक हुँदा जग्गा वादीको नाममा देखिने छैन। तसर्थ, वादीकै नाममा दर्ता कायम रहेको भन्ने मालपोत कार्यालय, सुनसरीको २०७४।०१।१९ जवाफ जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को उक्त दफा २२ र २३(२) को विपरीत भएकाले त्यसको कुनै कानूनी प्रभाव छैन। मिति २०३७।११।१२ मा विभिन्न जग्गाको मुआब्जाको दररेट कायम भएको कुरालाई फैसलाले स्वीकारेकै देखिन्छ। सोही दररेट अन्य सबै निजी जग्गाको लागि पनि कायम गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीले यस योजनालाई पत्र लेखेको र यसरी अधिग्रहित सम्पूर्ण जग्गाको मुआब्जा दर कायम भैसकेको देखिन्छ। अधिग्रहण सम्बन्धी तत्कालीन उक्त सम्पूर्ण कारवाही उपर तत्काल कानून बमोजिम कुनै उजुर नपरी अन्तिम भैरहेकोले सोको वैधताउपर अहिले र यो मुद्दाको रोहबाट छानबिन गर्न मिल्दैन साथै मुद्दामा अधिग्रहित जग्गाको मुआब्जा पाउँ भन्ने दावी नभएकोले मुआब्जा दिइयो कि दिइएन भन्नेतर्फ छानबिन गर्न मिल्दैन।

१९. सर्वोच्च अदालतबाट मालपोत कार्यालय विरुद्ध बुद्धिबहादुरसमेत मुद्दा नि.द.व.ह.का. दर्ता (ने.का.प. २०६८ पृष्ठ ४६६ नि.नं. ८५७९), नौमान विरुद्ध मन्त्रिपरिषद, मुद्दा द.व.ह.का. (ने.का.प. २०६१ पृ. ४८४ नि.नं. ७३७२) र मालपोत कार्यालय विरुद्ध निलानाथ देवकोटा मुद्दा मोठ श्रेस्ता बदर हक कायम जग्गा फिर्ता (ने.का.प. २०५९ पृ. ७६६ नि.नं. ७१५५) मासमेत प्रतिपादित सिद्धान्त अनुसार यो मुद्दा पुनरावेदन अदालतले हेर्न नमिली खारेजभागी छ। उपरोक्त आधारमा वादी दावी हकदैया बिहीन र अधिकार क्षेत्रबिहीन यो मुद्दामा उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७४।०२।०८ मा भएको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सोलाई उल्टी गरी मुद्दा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना, विराटनगरले यस अदालतमा पेश गरेको पुनरावेदन पत्र।
२०. यसमा वादीको जग्गा अधिग्रहणमा परेको या नपरेको र परेको भए मुआब्जाको लागि सूचना दिए नदिएको भन्ने समग्र प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नगरी उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७४।०२।०८ मा भएको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा साबिक मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा मुलुकी देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा मुलुकी देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ को दफा २१३ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७५।०६।०५ मा भएको आदेश।

यस अदालतको ठहर

२१. नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी निम्नानुसारको बहससमेत सुनियो।
२२. बहसको क्रममा पुनरावेदक सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना, विराटनगरको र नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री हरि प्रसाद रेग्मीले जग्गा प्राप्ति ऐन बमोजिम प्रकृयाका लागि २०३७।११।२६ मै मालपोत कार्यालयलाई बोधार्थ पठाई सकिएको तथा मालपोत कार्यालय, सुनसरीले सो बमोजिम आफ्नो श्रेस्ता अद्यावधिक गर्नुपर्ने उक्त कानूनी काम पूरा गर्न बाँकीसम्म रहेको हो। प्रस्तुत मुद्दामा क्षतिपूर्तिको विषय उठान गरी आएकोमा मुआब्जा सरहको क्षतिपूर्ति भराउने कार्य मिलेको छैन। यसरी मुआब्जा बुझी सकेको लगायत प्रमाण समेतका आधारमा शुरु उच्च अदालत विराटनगरबाट २०७४।०२।०८ को फैसला मिलेकै छैन। तसर्थ उक्त शुरु फैसला बदर गरी पाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।
२३. बहसकै क्रममा प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री अनिलकुमार श्रेष्ठले सिंचाई कार्यालयले घर भत्काएकोमा विवाद नभएको र जग्गा प्राप्ति ऐन बमोजिमको प्रकृया पुरा गरिएको छैन। पाउनु पर्ने मुआब्जा पाएको छैन। जग्गा मेरो पक्षको नाममा दर्ता रहेको मेरो पक्षले दावी बमोजिमको क्षतिपूर्ति पाउने ठहरी भएको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर गरी पाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो।
२४. प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थालाई हेर्दा, सुनसरी जिल्ला, भादगाउँ सिनवारी गा.वि.स. वडा नं. ५ (ख) क्रि.नं. १०१ को ०-१-५ को जग्गा मेरो तिरो दर्ता भोगको हुँदा भोग गरी आएको जग्गा थिएँ। सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाले अतिक्रमण गरी मिति २०७१।०३।०३ मा उक्त योजनाको मुल नहर छेउछाउका घर बस्तीहरु हटाउँदै आउँदा मेरो बसोबास भएको घरसमेत भत्काई नागरिक अधिकार ऐन विपरितको काम गरेकोले मेरो सम्पत्ती नोक्सान गर्ने सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनाबाट हर्जाना रु.५९,९७,०००।-, कोर्ट फी एवं मुद्दा गर्दा लागेको खर्चसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्ने फिराद दावी रहेको देखिन्छ। यसै क्रममा सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना समेतको प्रतिउत्तर हेर्दा सिंचाई योजना अन्तर्गतको नहर कमाण्ड क्षेत्र विस्तार गर्न जग्गा आवश्यक भै आ.व.२०३६/०३७ मा विभिन्न जग्गाको कानून बमोजिम अधिग्रहण गरिएको थियो। जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको जग्गा अधिग्रहणबाट प्राप्त गरी मिति २०३७।११।२६ च.नं. २४२६ को पत्रमा संलग्न जग्गाको लगतमा यो दावीको ज.वि.०-१-२ जग्गा अधिग्रहणमा परेको देखिन्छ। यि जग्गाको अधिग्रहणको लागि आवश्यक पर्ने रकम सिंचाई तथा जलवायु विभागबाट निकास भै जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीलाई मिति २०३८।०४।३० च.नं.मु.३७ बाट हस्तान्तरण भै जग्गा

अधिग्रहण गर्ने र मुआब्जा वितरण गर्ने सम्बन्धी कार्य जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीबाट सम्पन्न भएकोले तत् सम्बन्धी श्रेस्ता सोही कार्यालयमा छ। यसरी जग्गाको अधिग्रहण पश्चात् जग्गा आयोजनालाई हस्तान्तरण भएको र जग्गाको श्रेस्ता अद्यावधिक गर्न मालपोत कार्यालय, सुनसरीलाई लेखि गैसकेको अवस्थामा जग्गामा व्यक्तिको हक समाप्त भै जग्गा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा आई सकेको हो। यसरी जग्गाको स्वामित्व नेपाल सरकारको नाममा आइसकेको हुँदा सो जग्गामा विपक्षीको कुनै पनि हकदैया नरहने निश्चित छ। जग्गामा विपक्षीको कानूनी हक अधिकार नै नहुँदा फिराद दावी खारेज गरी पाउँ भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ।

२५. उल्लिखित फिराद दावी र प्रतिउत्तर जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकले आफ्नो हकभोगको जग्गामा निर्माण गरेको घर विपक्षीहरूले भत्काएको हुँदा निवेदकलाई पर्न गएको क्षतिपूर्ति स्वरूप रु.५०,९९,२५०।- विपक्षी सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजना समेतबाट भराई पाउने ठहरी फैसला भएको रहेछ। क्षतिपूर्ति भराई पाउने ठहर भएको फैसला उपर प्रतिवादी आयोजनाको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी सुनुवाईको लागि यस इजलासमा पेश हुन आएको देखियो।
२६. उपर्युक्त बमोजिमको तथ्य एवं बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा उच्च अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन? सोही सन्दर्भमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।
२७. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सुनसरी मोरङ जिल्लाका विभिन्न क्षेत्रमा सिंचाई पुर्याउने उद्देश्यले तत्कालीन श्री ५ को सरकारले नहर निर्माण गर्नका लागि प्रचलित जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम आयोजना क्षेत्रमा पर्ने जग्गाधनीहरूलाई मुआब्जा वितरण गरी जग्गा प्राप्तिको कार्य गरेको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा २२ र २३ बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीले जग्गा अधिग्रहणको लागि सूचना प्रकाशित गरेकोमा सम्बन्धित मन्त्रालयबाट प्राप्त मुआब्जा रकम सम्बन्धित जग्गाधनीहरूलाई रितपूर्वक वितरण गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको च.नं. २४२६ मिति २०३७।११।२६ मा सम्बन्धित मालपोत कार्यालय, सुनसरीलाई जग्गाको साबिक लगत कट्टा गरी सरकारको नाममा हस्तान्तरण गरी लगत कायम गर्ने पत्रसमेत पठाएको देखिन्छ। सो बमोजिम सो जग्गा आयोजनालाई हस्तान्तरण गरी लगत कट्टा गर्ने पत्रसमेत पठाएको अवस्थामा मालपोत कार्यालयको कतिपय साबिकका जग्गाधनीको लगतसम्म कट्टा गर्न छुट भएको भन्ने देखिएको अवस्थामा साबिकका जग्गाधनीहरूको सो जग्गामा हक स्थापित रहेको भन्न मिल्ने अवस्था देखिदैन। रितपूर्वकको सूचना प्रकाशित गरी मुआब्जा वितरण गरिसकेको भन्ने आयोजनाबाट प्राप्त २० पाने लगत समेतबाट देखिएको र साबिक जग्गाधनीहरूले मुआब्जा समेत प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा करिब ४० वर्ष पछि आएर उक्त जग्गामा स्वामित्व कायम रहिरहेको भन्ने दावी सार्थक

सान्दर्भिक र पत्यारलायक देखिदैन। आयोजना निर्माण सम्पन्न भई सञ्चालित नहरको दुवैतर्फ डिल रहेको र सो डिलमा अनेक प्रकारका अवैध संरचनाहरू बनाई सोको निर्वाध रूपले उपभोग गर्न पाउन पर्छ भन्ने फिराद दावीलाई स्वीकार गर्ने अवस्था रहदैन। सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गामा निर्माण गरिएका संरचनाको चरित्र वैधानिक नहुने भएकाले सो को वैधानिकता अपेक्षा गर्नु न्यायसंगत छैन। केवल मालपोतको लगत कट्टा गर्न बाँकी रहेको भन्ने आधार र तर्कका आधारमा सार्वजनिक भइसकेको सम्पतिको स्वामित्व व्यक्तिमा सर्ने भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। सरकारले मुआब्जा दिई प्राप्त गरिसकेको जग्गामा कुनै सरकारी अड्डाको कर्मचारीको भुलबस वा अन्य कुनै कारणले होस् लगत कट्टा गर्नसम्म छुट भएको रहेछ भने सोको लाभ उनाउ व्यक्तिले प्राप्त गर्न सक्दैन।

२८. सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना अन्तर्गतको नहर कमाण्ड क्षेत्र विस्तार गर्नको लागि आ.व.२०३६/०३७ मा विभिन्न जग्गा अधिग्रहण गरी भनी तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट निर्णय भएको र सो निर्णयानुसार मिति २०३७।११।१२ मा सुनसरी सिंचाई आयोजना अन्तर्गत मुख्य नहर विस्तार गर्ने कामका लागि अधिग्रहण गरिएको जग्गाको मुआब्जा वितरणका लागि प्रति विगाहा रु.१६,०००।- का दरले मूल्य निर्धारण समितिबाट निर्णय भएकोसमेत देखियो। अधिग्रहण गरिएको जग्गाको मूल्य निर्धारण समितिले मूल्य निर्धारण गरी मुआब्जा रकम निकासामा माग गर्ने सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको च.नं.२४३६ मिति २०३७।११।१६ को पत्रसाथ सिंचाई तथा जलवायु विज्ञान विभागमा लेखी पठाएको देखियो। सोही सम्बन्धमा सुनसरी मोरङ सिंचाई विकास समितिबाट समेत मिति २०३८।०२।२९ मा सिंचाई विज्ञान विभागमा लेखी पठाएको देखियो। उपरोक्त बमोजिमको कारवाही तथा योजना कार्यान्वयनमा आइसकेको करिब ४० वर्ष पछि आएर जग्गाको स्वामित्व कायम रहिरहेको भन्नु उचित होइन।
२९. उक्त आयोजनाबाट प्रभावित भएका जग्गाधनीहरूलाई मुआब्जा वितरणका लागि रकम निकासामा भई वितरण प्रयोजनार्थ रु.७,००,०००।- रकम निकासामा भएको तथ्य उजागर गर्दै तत्कालीन जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको च.नं.८७ मिति २०३८।०४।२० को पत्रबाट सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाबाट फाइल माग भएकोसमेत देखियो। यसरी हेर्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीले अधिग्रहणबाट जग्गा प्राप्त गरी मिति २०३७।११।२६ च.नं. २४२६ को पत्रमा संलग्न जग्गाको लगतमा दावीको क्रि.नं. १०१ को ज.वि.०-१-२ जग्गा अधिग्रहणमा परेको देखिन्छ। उक्त जग्गाको अधिग्रहणको लागि आवश्यक पर्ने रकम सिंचाई तथा जलवायु विभागबाट निकासामा भै जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीलाई मिति २०३८।०४।३० च.नं.मु.२७ बाट हस्तान्तरण भै जग्गा अधिग्रहण गर्ने र मुआब्जा वितरण गर्ने सम्बन्धी कार्य जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीबाट सम्पन्न भएको भन्ने तथ्य प्रतिउत्तर जिकीरबाट समर्थित रहेको देखिन आयो।

३०. अब उल्लिखित दावीको जग्गामा यी वादीको हकदैया छ वा छैन भन्न प्रश्न पनि विचारणीय देखिन आयो। तत्सम्बन्धमा हेर्दा उक्त दावीको जग्गा अधिग्रहण गरी सिंचाई योजनालाई हस्तान्तरण गरेको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सुनसरीको निर्णय एवं पत्र उपर साबिकका धनी लगायत कसैबाट बदर गराउन कुनै उजुर नपरी सो निर्णय अन्तिम भै बसेको देखियो। प्रस्तुत जग्गा अधिग्रहण हुँदाकै समयमा मुआब्जाको रकम निकासामेतका प्रकृया पूरा गरी साबिकका जग्गाधनीलाई सरकारबाट मुआब्जा दिइसकेको भन्ने नेपाल सरकारको तर्फबाट पेश भएका निर्णयसमेत कागजातबाट देखिन्छ। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा २२ र २३ बमोजिम कारवाहीको बोधार्थ सहित २० पाने लगतको बारेमा च.नं. २४२६ मिति २०३७।११।२६ मा दिइएको देखिएको र सोबाट साबिकका जग्गाधनीहरूले रितपूर्वकको मुआब्जा प्राप्त गरिसकेको भन्ने नै देखिन्छ।
३१. उच्च अदालत विराटनगरबाट फैसला गर्दा उक्त जग्गाको मालपोत फिरादीले तिरी आएको भन्नेसमेत आधार लिएको देखिन्छ। माथी विवेचना गरिए झै लगतकट्टा गर्न बाँकी जग्गाको रेकर्ड जे जस्को नाममा रहन्छ पोत रकम बुझाउन चाहानेले सोही नामबाट मालपोत तिर्न सक्ने कुरालाई अन्यथा भन्न सकिन्न। भुलबस लगत कट्टा गर्ने बाँकी रहेको जग्गाको कि.नं. उल्लेख गरी मालपोत तिर्नेमा यसैलाई निश्चयात्मक प्रमाणका रूपमा ग्रहण गरी निष्कर्षमा पुगनु उचित हुँदैन। विवादित जग्गाको अवस्थिति हेर्दा नहरको डिलमा रहेको भन्ने खुल्न आएको छ। नहरको छेउ डिलको जग्गा नेपाल सरकारबाट तत्काल अधिग्रहण नगरी बाकी रहन जाने अवस्था रहदैन। सिंचाईको लागि नहर निर्माण गर्दा सो नहरमा पर्ने जग्गा व्यक्तिको भएमा अधिग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ। नहरको लागि जहाँ पानी बग्दछ त्यो जग्गा मात्र अधिग्रहण हुने होइन। नहर निर्माण हुँदा सो नहरको छेउको भागमा अग्लो डिल पर्न जानु स्वाभाविक नै हुन्छ। त्यस्तो डिलको जग्गा नहरको सुरक्षाको लागि र नहरको बग्ने पानीमा कसैको पनि सहज पहुँच नहुने दृष्टिकोणबाट मानव कै सुरक्षाको लागि छोडी डिल निर्माण गरिएको हुन्छ। नहरमा पर्ने जग्गा मात्र अधिग्रहण भएको र सो नहरको डिल भनी छुट्याइएको जग्गा भने अधिग्रहणमा नपरेको भन्नेतर्फ मनासिब हुदैन। जहाँ मानव निर्मित नहर निर्माण गरिन्छ र सो नहरको सुरक्षासमेतको लागि निश्चित भूभाग डिल भनी अधिग्रहण गरिएको हुन्छ। सो तथ्य २०३७ सालको पत्रमा अधिग्रहण भएको जग्गाको लगतमा यो दावीको कि.नं. १०१ को ०-१-२ समेत रहेको भनी सरकारी कार्यालयमा रहेको रेकर्डबाट नै पुष्टि भइरहेको छ। २०३७ सालको सरकारी रेकर्डबाट नै विवादित दावीको कि.नं. १०१ को ०-१-२ जग्गा अधिग्रहणमा परिसकेको देखिन्छ। सरकारी कार्यालयबाट २०३७ सालमा भएको सो पत्राचारको रेकर्डलाई विना प्रमाण अन्यथा भन्न मिल्दैन। सो प्रमाणको आफ्नै महत्व हुन्छ। त्यसैले दावीको कि.नं. १०१ को जग्गा अधिग्रहण भइसकेको पाइयो। स्वामित्वको प्रमाणबाट नै भोगको वैधानिकता प्रमाणित हुने हुन्छ। यसैगरी अधिग्रहणतर्फ

प्रत्यर्थीले दावी उजुरी गरेको अवस्था छैन। अतः नियमानुसार सरकारी स्वामित्वमा आइसकेको जग्गामा क्षतिपूर्ति भराउने निर्णय हुँदा अप्रत्यक्ष रूपमा सरकारी जग्गामा व्यक्तिको हक स्वामित्व स्थापित हुन पुग्दछ। अधिग्रहण भई मुआब्जा बुझिसकेको जग्गाको लगत कट्टा तत्काल नहुँदा व्यक्तिकै नाउँमा जग्गा दर्ता रहिरहेको र तिरो पनि तिरेको आधारमा सार्वजनिक प्रकृतिको नहरको डिलको अवैध संरचना निर्माण गरी भोग रहेको भन्ने आधारबाट स्वामित्व स्थापित हुन सक्दैन।

३२. सार्वजनिक प्रकृतिको कृषकहरुलाई सिंचाई गर्न आवश्यक पर्ने सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजना नहर निर्माण गर्दा जग्गा अधिग्रहण भएको साथै २०३६/०३७ साल सो नहर कम्पाउण्ड क्षेत्र विस्तार गर्न अधिग्रहणसमेत गरिएको भन्ने तथ्य सरकारी कार्यालयमा रहेको रेकर्ड प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको छ। साथै सो अधिग्रहणमा परेको जग्गाको मुआब्जा दिन मुल्य निर्धारण भई रकम निकाससमेत जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङको नाउँमा भई मुआब्जा वितरणसमेत भइसकेको तथ्य पनि उक्त पत्राचार रेकर्डबाट पुष्टि भएकै छ। सार्वजनिक कार्यको लागि व्यक्तिको जग्गा प्राप्त गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ ले प्रदान गरेको पाइन्छ। नेपाल सरकारले सार्वजनिक कार्यको लागि अधिग्रहण गरी सिंचाई सुविधा दिन नहर निर्माण भएको भन्ने तथ्य स्पष्ट भएको छ। २०३७ सालको पत्राचार रेकर्डबाट नै दावीको कि.नं. १०१ को ज.वि. ०-१-२ को जग्गा अधिग्रहण भई मुआब्जा वितरणसमेत भइसकेको पाइयो। त्यस्तो जग्गामा अब व्यक्तिको हकअधिकार कायम रहन सक्दैन। अधिग्रहणमा परी मुआब्जा नपाएको भन्ने वादीको दावी पनि छैन। विवादित कि.नं. १०१ को जग्गाले सार्वजनिक स्वरूप ग्रहण गरिसकेको पाइन्छ। साबिक जग्गाधनीको नाउँबाट लगत कट्टा हुने कार्यसम्म बाँकी रहेको पाइन्छ। २०३७ साल मै पत्राचार रेकर्डबाट अधिग्रहण भइसकेको जग्गा २०६४ सालमा घर निर्माण गरेको भन्ने फिरादबाट देखिन आयो। नहरको छेउछाउको डिलको जग्गा अधिग्रहण हुन जाने स्वभाविक अनुमान पनि नगरी समयमा लगत कट्टा नभएको कारण व्यक्तिको नाउँमा दर्ता रहन गएको आधारले वादीको सो जग्गामा नत हक अधिकार रहन्छ नत सार्वजनिक जग्गामा घर निर्माण गर्ने कार्यले नै वैधता पाउने हुन्छ। वस्तुतः दावीको कि.नं.१०१ को ज.वि. ०-१-२ को जग्गा अधिग्रहणमा परी वादीको हक नै टुटिसकेको जग्गामा प्राविधिक कारणले लगत कट्टासम्म गर्न छुटिरहेको स्थितिमा वादीको हक स्वामित्व रहन जाने हुदैन। नहर छेउको डिलको जग्गा सार्वजनिक प्रकृतिको हुने र त्यस्तो जग्गा स्वाभाविक रूपले अधिग्रहणमा पर्न गएको हुनु पर्ने भनी स्वयं वादीले पनि सचेत हुनै पर्ने हुन्छ। २०३६/०३७ सालमा नै हक टुटिसकेको जग्गामा लगत कट्टा हुन नसकेको आधारले वादीको हक कायम नै रहन जाने देखिएन। जग्गाको मूल स्रोत नै नहरको डिलको लागि अधिग्रहण भइसकेको पाइयो। वादीको हकको भनी भनेको मूल स्रोतको जग्गा अधिग्रहणमा परी नेपाल सरकारको स्वामित्वमा

प्राप्त भइसकेको हुन्छ । यस्तो मूल स्रोत नै टुटी सकेको जग्गा अब व्यक्तिको हक रहन सक्ने हुदैन ।

३३. प्रस्तुत फिराद नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ अन्तर्गत दायर हुन आएको पाइन्छ। तत्कालिन नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ मा "प्रचलित नेपाल कानूनको अख्तियार बिना कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अपहरण गरिने छैन" भन्ने व्यहोराको कानूनी प्रावधान उल्लेख छ। उक्त नागरिक अधिकार ऐन अन्तर्गत दावी गर्दा सो सम्पत्तिमा वादीको निर्विवाद हक रहेको पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त उल्लेखित प्रमाणको विवेचनाबाट २०३६/०३७ सालमा नै दावीको कि.नं. १०१ को ज.वि. ०-१-२ को जग्गा अधिग्रहण भई मुआब्जा वितरणसमेत भइसकेको पुष्टि भइरहेको हुँदा सो जग्गामा वादीको हक नै रहन जाने नहुँदा वस्तुतः विवादित कित्ता जग्गाको सम्बन्धमा उक्त नागरिक अधिकार ऐनको व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने पनि देखिएन। यसै सम्बन्धमा यस अदालतबाट भएका न्यायिक व्याख्या पनि यहाँ उद्धृत गर्नु सान्दर्भिक नै हुन्छ।

क) पुनरावेदक प्रतिवादी मालपोत कार्यालय, चारखाल, काठमाडौंको तर्फबाट प्रमुख मालपोत अधिकृत सूर्यकान्त झा विरुद्ध बुद्धिबहादुर श्रेष्ठसमेत भएको निर्णय दर्ता बदर हक कायम दर्तासमेत मुद्दा "हक बेहकमा निर्णय दिने र प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय दिने व्यवस्था नागरिक अधिकार ऐनको दफा ९ ले गरेको होइन। दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएको सम्पत्ति र साबिकमा दर्ता थियो त्यसैले आफ्ना नाममा दर्ता हुनुपर्ने भन्ने पृथक कुरा हुन्। साबिकको दर्ताको जग्गा विवादित सम्पत्ति नै हो होइन भन्ने कुरा सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनको आधारमा बोल्नु पर्ने, सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन शुरु अधिकारक्षेत्रको विषय भएकाले कानूनले नै किटानी रूपमा शुरु अधिकारक्षेत्र पुनरावेदन अदालतलाई प्रदान गरिएको अवस्थामा बाहेक पुनरावेदन तहको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र राखे अदालतलाई यस्तो अधिकार छ भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने, कुनै सम्पत्तिमा अधिकार रहेको कुरा कुनै व्यक्तिले स्वघोषणा गर्ने कुरा होइन, राज्यले भनिदिन पर्ने विषय हो। कुनै सम्पत्तिका विषयमा कानूनबमोजिम दावी गर्न अवश्य सकिन्छ। तर दावी गर्ने प्रक्रिया कानूनद्वारा निर्धारित भएबमोजिम हुनु पर्दछ। दावीको निरोपण सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा मात्र हुन सक्ने विषयलाई शुरु अधिकारक्षेत्रको विषय मान्नुपर्ने हुन्छ। यस्तो विषय नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ भित्र नपर्ने" भनी यस अदालतबाट नजिर सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको पाइन्छ।

ख) यसैगरी पुनरावेदक प्रतिवादी मालपोत कार्यालय, काठमाडौं विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी लिलानाथ भन्ने निलानाथ देवकोटा भएको मोठ श्रेस्ता बदर हककायम गरी जग्गा दर्ता गरी पाउँ मुद्दामा "नागरिकको निर्विवाद हक भोग स्वामित्वमा रहेको चल अचल सम्पत्ति श्री ५ को सरकारले कानूनको अख्तियारी बिना अपहरण गरेको अवस्थामा

^१ ने.का.प.२०६८ अङ्क ३ निर्णय नं. ८५७९

मात्र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ र १८ समेतको कानूनी व्यवस्था अनुसार हर्जनाको दावी गर्ने वा हर्जना सहित अपहरित सम्पत्ति फिर्ता पाउन पुनरावेदन अदालतमा फिराद गर्न सक्ने देखिन आउँछ। निर्विवाद हकभोग तथा स्वामित्व स्थापित भइनसकेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार नालेश गर्न नमिल्ने। नापी दर्ता सम्बन्धी विवादको विषयमा मालपोत कार्यालयबाट भएको निर्णयबाट निर्विवाद रूपले वादीको निजी हक भोगको जग्गा श्री ५ को सरकारले अपहरण गरेको भनी सम्पत्ति सम्बन्धी मौलिक वा नागरिक हकको विवाद बनाई पुनरावेदन अदालतमा फिराद लिई सिधै प्रवेश गर्न पाउने र हक बेहक सम्बन्धी निर्णयसमेत एकै पटक सोही तहको अदालतबाट गराउन पाउने व्यवस्था नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ९ तथा १८ मा भएको देखिन नआउने। स्पष्ट र निर्विवाद हक देखिएको चल अचल सम्पत्ति श्री ५ को सरकारबाट अधिग्रहण गरिएको अवस्थामा मात्र कुनै पनि नागरिकले पुनरावेदन तहबाट सिधै उपचार पाउने उल्लेखित कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुने। पुनरावेदन अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दामा उपरोक्त कानून द्वारा व्यवस्थित क्षेत्राधिकारको विषय भन्दा बाहिर गई निर्णय गरी फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा इन्साफ गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णय कानूनसम्मत नदेखिँदा बदर हुने^२ भनीसमेत नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ।

३४. अधिग्रहण गरिएको जग्गाको स्वामित्व सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा २२ मा “दफा १२ बमोजिम जग्गा कब्जामा लिएपछी त्यस्तो जग्गाको स्वामित्व नेपाल सरकारको निमित्त प्राप्त गरेकोमा नेपाल सरकारमा र कुनै संस्थाको निमित्त प्राप्त गरेकोमा त्यस्तो संस्थामा सर्नेछ” भनी उल्लेख भएको र दफा २३ को उपदफा (१) मा दफा २२ बमोजिम नेपाल सरकार वा संस्थाको स्वामित्वमा आएको जग्गा नेपाल सरकारको लागि प्राप्त गरिएकोमा मालपोतको लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको नाममा नामसारी गर्न र संस्थाको लागि प्राप्त गरिएकोमा त्यस्तो संस्थाको नाममा नामसारी र दाखिल खारेज गर्न स्थानीय अधिकारीले जग्गा कब्जामा लिएको पन्ध्र दिनभित्र त्यस्तो जग्गाको दर्ताको लगत रहेको कार्यालयलाई लेखी पठाउनु पर्नेछ र त्यस्तो कार्यालयले पनि सो बमोजिमको कार्य यथाशीघ्र सम्पन्न गरी त्यसको जानकारी स्थानीय अधिकारी र साबिक जग्गावालालाई दिनु पर्नेछ। (२) उपदफा (१) बमोजिमको लगत कट्टा गर्ने वा नामसारी गर्ने कार्य जुनसुकै मितिमा सम्पन्न भए तापनि त्यस्तो जग्गाको स्वामित्व सरेको मिति देखि नै उक्त जग्गाको लगत कट्टा भएको वा नामसारी भएको मानिनेछ। (३) यो ऐन प्रारम्भ हुनुभन्दा अगावै तत्काल प्रचलित कानून बमोजिम प्राप्त गरिएको जग्गाको लगत कट्टा भएको रहेनछ भने यो ऐन प्रारम्भ भएपछि त्यस्तो जग्गाको लगत स्वतः कट्टा भएको मानिनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो। उल्लिखित कानूनी

^२ ने.का.प.२०५९ अङ्क ११ निर्णय नं. ७१५५

व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा जग्गाको लगत कट्टा गर्ने र नामसारी गर्ने कार्य जुनसुकै मितिमा सम्पन्न भए पनि अधिग्रहण भई मुआब्जा वितरण सम्पन्न भइसकेको हुँदा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा सरेको मात्रु पर्ने भइ जुन मितिमा अधिग्रहण भई मुआब्जा दिएको छ सोही मितिमा नै स्वामित्व सरेको मितिबाट नै लगत कट्टा भएको नामसारी भएको मात्रुपर्ने भन्ने मनसाय रहेको पाइयो । लगत कट्टा र नामसारी तत्काल हुन नसक्ने स्थिती पैदा हुन सक्ने भनी उक्त कानूनी व्यवस्थाले परिकल्पना गरेकै पाइयो । साबिक जग्गाधनीको लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको स्वामित्वको लगत कायम गरिदिन जिल्ला कार्यालय, सुनसरीले च.नं.२४३६ मिति २०३७।११।१२ मा मालपोत कार्यालयलाई पत्राचार भई उक्त कि.नं. को जग्गा अधिग्रहण गरी सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाले स्वामित्व प्राप्त गरिसकेको देखिएको अवस्था हुँदा मालपोत कार्यालयले सो बमोजिमको लगत कट्टा गर्न मात्र बाकी रहेको अवस्थालाई दावीको जग्गामा प्रत्यर्थी वादीको अधिकार रहिरहेको र सो बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउनुपर्ने भनी मात्रु मिलने देखिदैन ।

३५. यसमा २०३७ सालमा नै सुनसरी मोरङ सिंचाई योजना अन्तर्गत तत्काल अधिग्रहण गरिएको भन्ने प्रमाणहरूबाट पुष्टि भएको छ । यस्तो अधिग्रहण भएको जग्गामा प्रत्यर्थी फिरादीहरूको निवेदकको हक अधिकार भैरहने भएन । नागरिक अधिकार अन्तर्गतको फिराद सर्वप्रथम हक स्थापितको पुष्टि हुनु पर्दछ । अधिग्रहण भएको जग्गा साबिक जग्गाको लगत कट्टा हुन नसकेको कारण तह-तह रूपमा बिक्री गरी कित्ताकाट हुँदै नयाँ कित्ता कायम पनि हुन सक्ने हुन्छ । जँहासम्म मुआब्जा प्राप्त गरेको छैन भन्ने तथ्य यी फिरादीले वा निजको जग्गाको दाताले सोतर्फ तत्कालै दावी गर्नुपर्ने थियो । साथै अधिग्रहण भएको जग्गा मालपोत कार्यालयमा पटक-पटक पत्राचार हुँदा पनि अधिग्रहण भएको साबिक कित्ताबाट राजिनामा हक हस्तान्तरण गर्ने गरेको पनि देखियो । फलस्वरूप साबिक अधिग्रहण गरिएको कित्ताको स्वरूप नै परिवर्तन हुन जाने स्थिति रहेको पनि पाइयो । सरकारी निकाय मालपोत कार्यालय र सिंचाई आयोजनाले तत्काल अधिग्रहण गरेको जग्गा आयोजनाको नाउँमा दर्ता गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व हो तर सो नगरेको कारण अधिग्रहण भएको जग्गा व्यक्तिकै नाउँमा रहिरहन गएकोले सोतर्फ ध्यान नदिई त्यस्तो अधिग्रहण भएको जग्गाको लगत कट्टा गर्ने कार्य नै नगर्दा तह-तह बिक्री हुन जानु लापरवाहीको कार्य हुन जाने हुन्छ ।

३६. यसर्थ, फिरादीहरूको हक नै नभएको जग्गा क्षतिपूर्ति पाउने अवस्था रहेन । क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर गरी उच्च अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको देखिएन । तसर्थ माथि उल्लिखित आधार, कारण र यसै अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रत्यर्थी वादीको कि.नं. १०१ को ज.बि. ०-१-२ को जग्गा हक स्वामित्व नै स्थापित नभएको हुँदा घर कम्पाउण्ड भत्काई क्षति पुगेको हुँदा फिराद दावी बमोजिमको क्षतिपूर्ति रु.५०,९१,२५०।- प्रत्यर्थी वादीले पुनरावेदक प्रतिवादी सुनसरी मोरङ सिंचाई

योजनाबाट भराई लिन पाउने ठहरी शुरु उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७४।०२।०८ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिदा उल्टी भई वादीको दावी खारेज हुने ठहर्छ।

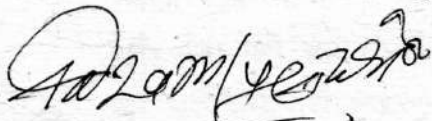
३७. साथै, नेपाल सरकारले विभिन्न योजना, आयोजना सडक निर्माण तथा विकास निर्माणको लागि अधिग्रहण भई मुआब्जा समेतको विषय टुंगिसकेको जग्गाहरूको तत्काल लगत कट्टा नगर्दा तह-तह बिक्री वितरण हुन जाने र अदालतमा विवाद आइरहने अवस्था सृजना भईरहने देखिन्छ। अब यस प्रकारको कार्य नदोहोरिने गरी अधिग्रहण भएको जग्गाहरूको लगत राखी त्यस्ता जग्गा व्यक्तिहरूको नाउँमा दर्ता बाँकी भए हेरी बुझी तत्काल लगत कट्टा गरी सम्बन्धित सरकारी निकायको नाउँमा लगत कायम गरी जग्गाको पुर्जा बनाउनु वाञ्छनिय देखियो। अतः सो बमोजिम गर्नु गराउनु भनी भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयको ध्यान आकर्षण गरिएको छ। अरु तपसिल बमोजिम गर्नु।

तपसिल

१. शुरु उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७४।०२।०८ भएको फैसला उल्टी हुने ठहरी फैसला भएकोले सो अनुसार लगत कायम गर्न मालपोत कार्यालय, सुनसरीलाई लेखि पठाउनु।
२. प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि सहित जानकारीका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय साथै विपक्षीहरूलाई दिनु।
३. फैसलाको नक्कल माग गर्ने सरोकारवालालाई कानूनको रित पुन्याई नक्कल दिनु।
४. प्रस्तुत फैसला यस अदालतको विद्युतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी पुनरावेदन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

(बालकृष्ण ढकाल)
न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

(विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ)

प्रधान न्यायाधीश

इजलास अधिकृत(उपसचिव):- बसन्तराज पाध्याय

कम्प्युटर अपरेटर:- हर्क माया राई

इति सम्बत् २०८१ साल वैशाख २४ गते रोज २ शुभम्----- ।